

Mathieu Berteloot

'We zijn vanmiddag ongewoon diepzinnig'

Filosoferen over
De Avonden

ISVV UITGEVERS

Mathieu Berteloot

**'We zijn vanmiddag
ongewoon diepzinnig'**

Filosoferen over *De Avonden*

ISVW UITGEVERS

Inhoud

	Filosofie in <i>De Avonden</i> ?	7
I	Wat brengt allen aan het lachen?	9
II	Wie is werkelijk gek?	31
III	Heeft wetenschap wezenlijke betekenis?	53
IV	Regent het of regent het niet?	73
V	Ziet God alles?	95
VI	Overkomt ons allen het lot?	119
VII	Wat maakt je een slecht mens?	139
	Besluit over de filosofie van <i>De Avonden</i>	161
	Noten	165

Hij stak een druk plein over en volgde een gracht, die telkens door andere werd gekruist. Elke keer ging hij een kleine, steile brug over. 'Ik neem liever deze weg, als ik te voet ben,' dacht hij. 'Heerlijk,' zei hij zacht, over het water van de grachten ziend, 'het lijkt wel of de mist uit het water dampt. Schijn en werkelijkheid. We zijn vanmiddag ongewoon diepzinnig.' (X, p. 230)

Opeens viel zijn blik op de krant, die zijn vader zat te lezen. Hij las de datum: Maandag 30 December. 'Daar is hij,' zei hij bij zichzelf, 'hij heeft hem.'

'Nou moeder,' zei hij, 'hier op tafel ligt hij niet. Als jij denkt, dat ik niet zoeken kan, kijk jij dan maar eens.' 'Het is net of jullie achterlijk zijn, of jullie hier in huis allemaal geen verstand hebben,' zei ze. 'Jullie kunnen niet eens kijken.' 'Wat is er weer voor naar geschreeuw?' vroeg zijn vader. 'Niets,' antwoordde Frits, 'er is werkelijk geen enkel meningsverschil. Het is een vriendschappelijk debat. Straks kun je vragen stellen.' (X, p. 244)

Filosofie in *De Avonden*?

Ik presenteer u allen een boek dat gerust mag doorgaan voor het ultieme filosofische werk over Gerard Reve's klassieke roman *De Avonden* uit 1947. Dit winterverhaal heeft een buitengewone status in de Nederlandse letteren: besproken, aanbeden, verfilmd en zelfs zin per zin herwerkt tot graphic novel. Zo veroorloof ik mij enkel een beknopte situering van het boek ter inleiding.

De held van de geschiedenis heet Frits van Egters. Hij is een jongeman uit Amsterdam die de laatste tien dagen van het jaar 1946 beleeft met het ouderlijke huis als uitvalsbasis. In die tien hoofdstukken vernemen we deze indrukken van een verteller die Frits op de voet volgt. Handelingen worden beschreven. Gedachten worden woord voor woord weergegeven. Dialogen met familie en vrienden worden overgenomen. Wat het verhaal zo bijzonder maakt, is dat het in feite over niets gaat. Niets schijnt Frits werkelijk te beleven. Hij onderneemt nagenoeg niets meer dan wat in de dagelijkse routine past. Enkel banale gebeurtenissen overkomen hem. Hij onderhoudt simpele gesprekjes om de lege ogenblikken van elke samenkomst op te vullen. De stroom aan gedachten vormt een zakelijke commentaar op de situaties. Zo wordt gezegd dat de *verveling* het eigenlijke onderwerp is van het boek. Als men het al zo wil noemen, de plot van het verhaal is Frits die voor tien dagen lang het gevecht met de verveling aangaat.

Maar aan alles wat in modus van verveling gedaan, gezegd en gedacht wordt, plakt er op zijn minst iets van inhoud vast. Enerzijds wordt bij gewichtige opmerkingen de toon snel ironisch. Wanneer Frits een gracht aanschouwt zegt hij: 'Heerlijk, het lijkt wel of de mist uit het water damp't. Schijn en werkelijkheid. We zijn vanmiddag ongewoon diepzinnig.'¹ (X,

p. 230) Anderzijds werpt het boek in mijn lezing pertinente filosofische vragen op. Enige onderwerpen zijn mij niet onopgemerkt gebleven: humor, zwakzinnigheid, moderne wetenschap, taalstructuur, Gods alwetendheid, het noodlot, de zondigheid, ziekte en verderf, verving, dieren mishandeling en kaalhoofdigheid. Mijn bedoeling is om hierover essentiële vragen te formuleren en volgens mijn beste kunnen te beantwoorden.

Wat mijn boek *niet* wordt, is een exegese van de filosofie van Gerard Reve. Reve is geen filosoof, of beter gezegd tracht ik geen coherent denkstelsel te reconstrueren volgens wat in *De Avonden* en andere klassiekers te lezen staat. Het wordt dus niet zoiets als: 'Gerard Reve over humor', 'over zwakzinnigheid', 'over moderne wetenschap', enzovoort. Ik zeg niet dat zo'n soort boek niet mag bestaan. Ik zou het zelfs met groot plezier lezen. Maar vooral is *De Avonden* een zeer dankbare aanleiding om over zulke onderwerpen te schrijven. Gerard Reve demonstreert hier als geen ander hoe de zware thema's van het leven tot in de grootste onnozelheden doordringen. De verbeelding van *De Avonden* schenkt de eerste toegang tot deze onderwerpen. Zeg maar dat zonder dit proza mijn wijsgerige kunde er nooit bij zou geraakt zijn. Voor al wie slimmer wil worden door een boek te lezen, zowel *De Avonden* als mijn filosofische beschouwing strekt tot de aanbeveling.

Ik moet nog af van twee mededelingen. Ten eerste maak ik het breed qua filosofische thematiek. Het moet een zeker overzicht bieden van wat de wijsbegeerte bestrijkt. Mijn essays raken bijna alle velden aan. Ik begeef me in wetenschapsfilosofie, taalfilosofie, epistemologie, metafysica, ethiek en wijsgerige psychologie.

Ten tweede wilde ik niet eigenzinnig zijn of op zoek gaan naar controversen. Ik ga veeleer inleidend of zelfs stichtend te werk. Voor elk essay beroep ik mij op gangbare begrippen en denkkaders als de basis voor onderzoek, nadrukkelijk uit de twintigste-eeuwse filosofie. Ik ga wel steeds een richting uit. Het blijven argumentatieve teksten. Verwacht je mogelijks aan een meningsverschil, maar neem het op als vriendschappelijk debat.

Wat brengt allen aan het lachen?

‘We staan hier met de mikrofoon, geachte luisteraars,’ zei Frits met een kraaiende stem, ‘in de werkkamer van de heer Maurits Duivenis, de beroemde oude hoer. Meneer Duivenis, misschien mogen we u enkele vragen stellen.’ ‘Word je hier kwaad om?’ vroeg hij met een gewone stem. Ze volgden langs het water het wandelpad van gemalen baksteen. Waar op het ijs zwarte plassen water stonden, waren eenden bijeen gekropen. ‘Wie zou je graag als slachtoffer uitkiezen?’ vroeg Frits. ‘Leeftijd, geslacht en aard van de mishandeling; vooruit maar.’

‘Ik zou graag jongetjes in het bos wurgen,’ zei Maurits langzaam, ‘heel eenvoudig.’ ‘Dat is flauw,’ zei Frits, ‘weinig oorspronkelijk. Bovendien pervers.’ Hij schoot in een lach. ‘Ken je die van die man bij de psychiater? Die kwam op spreekuur en zegt: dokter, ik ben verliefd op een paard. Is het een merrie of een hengst? vraagt de dokter. Hij zegt: dokter, u denkt toch niet, dat ik abnormaal ben?’ Maurits lachte niet. (VI, p. 133)

De grote volksschrijver Gerard Reve werd alom geloofd als begenadigd humorist. Dit komt reeds naar voren in *De Avonden*. Menig voorbeeld zal ik hieruit citeren. Verder scheen de man niet alleen als publiek figuur

maar ook in de omgang een geniale humorist geweest te zijn. Afgaand op alle bronnen en getuigenissen strooide hij rond met komische gemeenplaatsen en ad rem vondsten. Als je geduldig en met aandacht dit essay leest, dan heb ik voor jou nog een geweldige mop van Reve klaarliggen.

De Avonden is een boek waarmée gelachen wordt door een soort humor dat ontstaat op een erg bijzondere manier. Het boek verslaat een opeenvolging van alledaagse gebeurtenissen in een droge zakelijke toon, af en toe afgewerkt met plechtig taalgebruik. Gegeven dat het een roman is, verwacht je een ingrijpende wending waarnaartoe die zakelijke beschrijving zou opgebouwd hebben. Maar het verhaal lost deze spanning niet in, want er gebeurt werkelijk niets dat uitkomst biedt. Ofwel stop je dan met lezen, ofwel waardeer je als komische ervaring de voor het doeleinde ongeschikte zakelijkheid van beschrijven en plechtigheid van oordelen. Ter illustratie, in een van de eerste passages in het boek, doch niet voor de laatste keer, zeurt moeder van Egters tegen Frits over de voorraad kolen in huis. Moeder kan de zoldersleutel niet vinden, maar Frits moet hem wel hebben want hij had als laatst kolen gehaald. Dan denkt Frits: 'Help ons, de stem is te luid; waar is uitkomst?' (I, p. 10) Al komt de sleutel boven water, de situatie leent zich niet tot een existentieel gevoel van uitkomst. Het komische effect wordt bereikt doordat het idee van 'uitkomst' op 'nood' een sierlijke overdrijving is als diagnose van het gebeuren.

De Avonden is tegelijkertijd een verhaal waarin gelachen wordt. Humor is een onderwerp. Er worden expliciet grappen verteld. Het komt voor dat iets als grappig bedoeld wordt maar de lach niet krijgt, of omgekeerd, dat iets niet per se grappig bedoeld wel de lach krijgt. In de inleidende passage hierboven ontwikkelen Maurits en Frits sadistische fantasieën. Wanneer Frits expliciet een grap aankondigt en vertelt, blijven Maurits' mondhoeken onbewogen. Wanneer Frits de inbreng van Maurits ernstig bekritiseert als 'weinig oorspronkelijk', schiet Maurits wel in de lach. Of misschien lacht Maurits omwille van de ironische ernst, wat het als komische interventie wel geslaagd zou maken.

Grappigheid is dus een *normatieve* eigenschap: een grap valt, en zelfs volgens verschillende dimensies, *goed* of *slecht*. Een grap slaagt of mislukt, valt in de smaak of is flauw, wordt aangemoedigd of ongepast bevonden. Als de filosoof die ik ben, wil ik vatten wat de onderliggende principes zijn die bepalen wat grappig is, zij het nu moppen, anekdotes of situaties, al dan niet met humoristische intentie. Eerst wil ik deze opdracht pre-

ciezer omschrijven. In welke hoedanigheid beschouw ik humor als een onderwerp voor filosofische studie?

Normen voor humor

Ik benader humor als een universeel en normatief fenomeen. Op het eerste gezicht onderscheid ik drie normatieve dimensies van humor. De *procedurele* norm: is de grap goed verzonnen? De *esthetische* norm: getuigt de grap van een goede smaak? De *ethische* norm: is de grap gepast? Elk op zich zijn deze vragen een hoofdstuk waard, maar ik focus mij op de procedurele dimensie, of hoe een grap uiteindelijk ontstaat. Laat mij ter verduidelijking nuanceverschillen met andere normen van humor toelichten.

Met een pijnlijke stilte na een mislukte grap beland je gauw aan de ondergrens van schaamte. De situatie bestaat dat een goed verzonnen grap of, algemener, een komisch genre bij een bepaald publiek geweldig scoort maar een ander publiek koud laat. Dit is dan geen kwestie van vakmanschap, maar van smaak. Dit verraadt de eerste tegenstelling tussen procedurele en esthetische normen.

Een voorbeeld van esthetische waarde is originaliteit. Liefst bedenken je zelf de grap, of met grappen die al in omloop zijn, moet je hopen dat de grap nog niet bij de toehoorders bekend is. In *De Avonden* vertelt Jaap Elderer een mop. « ‘Weet jij die mop van die vent, die tegen een kennis zegt: jij bent niet gezond, je hebt vast bloedarmoede?’ vroeg Jaap. ‘Hij zegt: jij hebt vast bloedarmoede. Welnee, zegt de ander. Vast en zeker, zegt de eerste, waarom gewed? Ze wedden om vijftiengulden en die tweede gaat naar de dokter om zich te laten onderzoeken. De eerste, die wacht voor de deur. Na een tijdje komt die ander dansend en springend naar buiten’ – hij spreidde de armen met vliegbewegingen uit – ‘en die schreeuwt: Ha! Gewonnen! Ik heb maagkanker!’ » Er is wat gelach, maar Frits merkt kritisch op dat hij hem al eerder gehoord had ‘met een andere ziekte erin. Het is niet zo lang geleden. Het is alles hetzelfde.’ (IX, pp. 208-209) Voor professionele comedians geldt dat betrappt worden op grappen stelen de slechtst mogelijke reputatiezaak is.

Esthetische voorkeuren ontstaan verder bij het soort onderwerp dat aangesneden wordt. In *De Avonden* zijn er moppen over karikaturale personages, maar ook wat meer cynische grappen. Dan stel ik vast dat het eerste type mop, toch aan mijn socioculturele horizon, wat passé is,

*'U komt langs een omweg tot uw onderwerp,
maar dat hindert niet. Wat u te vertellen heeft,
dat is het belangrijkste.'*

- Frits van Egters

In 2023 vieren we dat volksschrijver Gerard Reve honderd jaar geleden is geboren. Alle reden voor een filosofisch boek over Reves hoofdwerk, *De Avonden*.

Filosoof (en reviaan) Mathieu Berteloot filtert zeven filosofische vragen uit *De Avonden*, en beantwoordt ze in de vorm van een essay. Aan het eind van *'We zijn vanmiddag ongewoon diepzinnig'* ben je niet alleen Reve meer gaan waarderen, maar heb je ook nagedacht over belangrijke vragen als *'Wie is werkelijk gek?'*, *'Heeft wetenschap wezenlijke betekenis?'*, *'Regent het of regent het niet?'*, en, misschien wel de meest prangende, *'Ziet God alles?'*.

'We zijn vanmiddag ongewoon diepzinnig' vertelt je alles over *De Avonden* waarvan je nog niet wist dat je het wilde weten.

